155 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ДИМИТЪР ТОНЧЕВ — ИЗТЪКНАТ ЮРИСТ, ОБЩЕСТВЕНИК И ПОЛИТИК

Румяна Кацарова*

В историята на българската правна литература Димитър Тончев ще остане като бележития автор на Коментара на Закона за задълженията и договорите (1893), Коментара върху Закона за наследството в 6 тома (2. изд. 1926–1927), Коментара върху Закона за задълженията и договорите в 8 тома (1927–1937).

Избран за дописен член на Българското книжовно дружество (от 1911 г. – БАН) през 1898, а през 1900 г. – и за негов действителен член, Димитър Тончев посвещава цялостното си научно творчество на правото.

В историята той остава и като бележит общественик, политик и партиен лидер. На 26 октомври, преди 155 години, в Калофер, в семейството на Стоян и Елена Тончеви се ражда първото им дете – Димитър. Ще минат години и момчето ще се превърне в един от "строителите на съвременна България".

Със своята дългогодишна обществена, политическа и научна дейност Димитър Тончев е една от разпознаваемите и запомнени фигури в новата българска история. Той не достига до първото стъпало на изпълнителната власт, но е сред политиците с най-дълго участие в нея със своите 10 години и 2 месеца като министър. На фона на тази статистика трябва да се отбележи многозначителният факт, че пет пъти – през 1886, 1888, 1894, 1899 и 1913 г., никой не поставя под съмнение неговото персонално участие в изпълнителната власт, което се схваща като задължително условие или за осигуряване на стабилно управление в държавата, или като алтернатива за преодоляване на държавно-политическа криза. Той присъства осезателно и неизменно 8 пъти в българското политическо пространство като министър в 5 български правителства: на Ст. Стамболов (1888–1891); на д-р К. Стоилов (май-октомври 1894); на Д. Греков (януари-октомври 1899); на Т. Иванчов (1899-1901) и д-р В. Радославов (1913-1918). Той е подпредседател и председател на III ВНС (1887), избрало принц Фердинанд Сакскобургготски за български княз; председател на V OHC (1887–1888); заместник-председател на Централното бюро на Либералната (Радославистка) партия от 1895 до 1901 г. и лидер на Младолибералната партия (1904–1920). Неговата дейност намира конкретно отражение в начина, по който функционира парламентарната демокрация.

^{*} Доктор по история.

Димитър Тончев е типичен представител на управлявалите България след Освобождението политически елити, които си поставят за основен приоритет националното обединение чрез политически и/или военни средства. Той е твърдо и последователно убеден в правотата на своите възгледи. Заедно с колегите си от кабинета "Радославов" (1913—1918) Тончев е осъден като един от виновниците за сполетялата България Втора национална катастрофа, което за дълги години предопределя негативното отношение към неговата личност. Този един-единствен индикатор обаче не е най-надеждният при търсенето на многоликата историческа истина.

В политиката няма светци и Тончев не прави изключение. Но и като държавен мъж, и като партиен лидер, въпреки допуснатите грешки, за които понася не само политическа и морална, а и съдебна отговорност (осъден от Първия и Третия държавен съд), не може да бъде определен като конюнктурен политик. В същото време той е и политик без сантименти, за което свидетелстват разривът му с Ив. Салабашев през 1890 г., противопоставянето на Ст. Стамболов след 1891 г., отделянето от Либералната партия, категоричното разграничаване от д-р Васил Радославов през 1901 г., но и коалирането му с последния в правителството, ръководило България през 1913—1918 г.

Навлязьл в политиката едва 25-годишен в момент, когато историческото време само търси своите герои – в периода 1885–1920 г., – Тончев се превръща не просто в неразделна част от българската политическа представителност, а става и активен участник в провеждането на държавната политика и изграждането на партийно-политическата система. Зад това обаче стоят много труд, а и много лишения. Началното си образование получава в калоферското общо училище, а през 1875 г. с финансовата помощ на калоферските братя Тъпчилещови и калоферската българска община завършва пълния курс на Николаевско-Александровското реално училище в Одеса. От 1879 г., подпомаган финансово от Дирекцията на народното просвещение в Източна Румелия и с еднократни суми от Княжество България, учи в Юридическия факултет на Новорусийския университет. До времето, когато пловдивският вестник "Марица" със задоволство съобщава в края на юни 1883 г., че "...тая година са свършили в Новорусийския университет в Одеса няколко българчета... (едното от Калофер)". Нуждата от специалисти с висше образование е много голяма и със заповед на главния управител в началото на август той е назначен за субститут при Пловдивското окръжно прокурорство. Така русото и синеоко калоферче се установява в столицата на Източна Румелия, извървяло дългия път от Калофер... до Пловдив. Това е пътят на каляване на характер, на осмисляне на видяно, чуто и научено, на преживяно... Ще минат само няколко месеца и той ще поеме по един друг, още по-дълъг, почти 35-годишен път в политиката.

Началото на натрупването на външнополитически опит е поставено с включването му в общобългарската делегация, изпратена в Копенхаген за среща с руския им-

ператор Александър III, за да търси защита на делото на Съединението (1885 г.). Понататък в годините той има трудната за всеки политик участ да бъде ръководител на българската делегация в Букурещ през 1913 г., а и на тази, отново в Букурещ, през 1918 г., където полага подписа си под два не само тежки, но и унизителни, на фона на постигнатите военни победи на българите, договори.

В дните след преврата на 9 август 1886 г. и детронирането на българския княз Тончев се приобщава към дейците на контрапреврата и, ползващ се с доверието на Стамболов и на военния съвет в Пловдив, се превръща в една от важните фигури в усилията за излизане на страната от кризата. В последвалите след абдикацията на княз Александър I събития, провокирани от политиката на Русия и от действията на руския пратеник в България ген. Н. Каулбарс, той непоколебимо и решително застава на страната на регентите и подкрепя провеждания от тях твърд курс в защита на българския национален суверенитет.

С името на Тончев е тясно свързана и дейността на либералите (казионни) в Южна България. Политическите му прояви през този период (1886–1899) представляват практически експеримент на възгледите му за роднинските и земляческите връзки като спойка в партийностроителния процес. Опирайки се основно на създаденото политическо влияние като председател на III ВНС и V ОНС, и особено като министър, той успява да създаде своя лична политическа опора. Факт, твърде характерен за политическия живот в България като цяло до Първата световна война. В това отношение Тончев със своите действия не прави изключение.

Димитър Тончев е един от малкото български политици, участвали не само в изграждането, но и в ръководството на две партии, и двете парламентарно представени и следващи принципите на класическия либерален парламентаризъм. През 1904 г. става лидер на Младолибералната партия. В нея влизат хора както недоволни от политиката, водена от лидера на Либералната партия д-р В. Радославов, така и лично приближени на самия Тончев. Това обрича организацията да носи белезите на фракция с малък числен състав и незначителен избирателен корпус. В резултат на това до "стамболовисти", "цанковисти", "каравелисти", "радослависти" и "генадиевисти" се нареждат и "тончевистите".

Още на учредителното събрание на партията през април 1904 г. бъдещият партиен лидер представя фундаменталните принципи на "истинския либерализъм": първо – осигуряване във всичко и на всички на действителна свобода по отношение на политическия живот на гражданите; второ – осигуряване и развитие на истинските икономически интереси на гражданите. За бъдещето на страната и двата принципа са съществени, но вторият трябва да бъде основен за партията. В годините по-късно той се опитва да "облече" принципите и светогледа на либерализма в политически платформи и политически послания. Постепенно започва да говори за "модернизиране на партийните борби", които да се поставят на идейни основи. Освен това принципите са

тези, които ръководят партията, и те трябва да бъдат спойката, около която да се обедини мнозинството от народа. Политическият опонент трябва да престане да бъде "разбойник", "крадец" и "убиец", а на него да се гледа като на съперник на идеи, които да се уважават така, както се уважават собствените. Въпросът, по който Тончев търпи развитие във времето, е този за многопартийната система в България. През 1910 г. той застъпва схващането, че това е необходимо за демокрацията, защото всяка партия представлява определен сегмент от обществото, и изтъква търпимостта между партиите като ключов. Години по-късно той преосмисля своето схващане. В статията "Обединението на либералите", публикувана във в. "Българска звезда" (бр. 36, 15 юли 1919), след като припомня в самокритичен дух своето схващане от 1910 г., отбелязва: "Ще упомена само главното зло от многобройността на партиите. То е личният режим". Това не е възможно да се случи според него, ако има само две големи партии и при падането на едната от власт веднага бъде заменена от другата. По този начин държавният глава не може да бъде обвинен, че въвежда личен режим.

Димитър Тончев е теоретик на партията, който очертава идейните стълбове, върху които организацията стъпва и се развива. На първо място, това са възгледите му за либерализма изобщо и за тяхното приложение в българската партийно-политическа система в частност. Неизменно той отстоява принципите на "народния суверенитет" и на личната свобода, защото те гарантират всички други свободи.

Младолибералната партия, концентрирана основно около личността на своя водач, не е в състояние самостоятелно да поеме отговорността за управлението на държавата. Амбицирани да бъдат носители на либералните възгледи и идеология, водачите на младолибералите се опитват по време на избори да ги обосноват и представят пред обществото в политически платформи с по-конкретни политически мерки и обещания. В това отношение най-голямата заслуга е на председателя на партията. Но изборните резултати, получавани в периода на съществуването на Младолибералната партия (1904–1920), показват, че въпреки авторитета на Тончев тя не успява да завоюва свое самостоятелно място в парламентарно-политическия живот на България и се свързва единствено с името на нейния лидер и персоналното му участие във властта.

Извън политическата дейност Тончев е изкушен и от публицистиката и журналистиката. От началото на 1885 г. до Съединението е редактор и издател на "Съдебен вестник" – издание, което няма аналог и в Княжество България. В годините по-късно се изявява и като редактор на в. "Южна България", основател и пръв редактор на в. "Пловдив", сътрудник и автор на статии в "Свободно слово" и "Българска звезда".

Преживял върхове и падения в новата българска история, сам активен участник в градежа и управлението на страната, възхваляван и осъждан, Тончев умира тихо в съня си на 20 октомври 1937 г.

Изминали са почти 20 години от оттеглянето на Тончев от активната политика. Изтлели са във времето политическите страсти и суета и в очите на обществото

престарелият държавник отдавна е изкупил грешките си. Отчитайки дистанцията на времето, авторитетният вестник "Дневник" ще напише, че Димитър Тончев може да бъде оценен като човек, притежаващ "дълбока и всестранна култура... един от най-ценните сътрудници в кабинетите, в които е участвал", а вестник "Утро" ще допълни: "Политическото учение на Д. Тончев, от което той не отстъпи и в най-тежките дни на своя живот, може да се каже в няколко думи: независима държава, обединен и свободен народ".